

Inhoud

11	Kompenie
18	Werving en overtocht
27	De inlandse rekruten
32	Depot- en veldbataljons, ziektes en alcohol
42	Het eentonige leven in de buitenpost
57	Het felle bestaan in de Benteng
67	Op patrouille
76	In het garnizoen
83	Kettingberen
93	Het werk van de officieren
101	Discipline en straf
107	Het Nederlandse imperialisme
114	De kaderopleiding
119	De zorgen van het departement van Oorlog
127	Guerrilla en contraguerrilla
139	De linguïstische mallemolen
142	Militair en/of civiel bestuur
147	In de grote tangsi, Moentji's en soldatenkinderen
171	Met pensioen
175	Polisi. Het vprl als testament
183	Nawoord
185	Bronnen
188	Bibliografie
192	Fotoverantwoording

Kompenie

Mijn moeder was op familiebezoek in Bandoeng, de baboe was ziek, de *djongos* had een dag verlof gekregen om naar een bruiloft in zijn desa te gaan en mijn zusje logeerde bij een vriendinnetje. Ik was acht jaar oud. Mij overlaten aan de zorg van de *kebon*, de tuinman, een ruwe kerel, durfden mijn ouders niet. Daarom kwam mijn vader mij die dag van school halen.

Dat was nooit eerder gebeurd. Hij nam me mee naar zijn werk. Ik vond het spannend. Hij was intendance-officier in de grote *langsri*, de kazerne van het KNIL, in het centrum van de stad. In het kampement, zoals mijn vader het noemde, waren de soldaten gelegerd – enkele tientallen Europese fuseliers, vooral Hollanders, maar ook Zwitsers en Vlamingen, en honderden inheemse infanteristen, gekruiterd op Java, Madoera, Menado, Ambon, Timor en andere streken van Nederlands-Indië. De legionairs woonden daar met hun vrouwen en kinderen.

In de tangsi zelf mocht ik niet komen. Op dit tijdstip, in de middag, was die trouwens vrijwel verlaten. De soldaten waren op oefening en de vrouwen en kinderen verbleven tijdens de diensturen in de vrouwenloods. Vanuit de ruimte waar mijn vader kantoor hield, zag ik de tot een meter boven de grond witgekalkte gebouwen, het exercitieterrein en de grasveldjes tussen de bomen en de vrouwenloods aan de rand van het kazerneterrein.

Het kantoor van mijn vader lag aan de voorkant van de kazernes bij de *goelangs*, de voorraad- en proviandkamers. Er hing een droge lucht, de geur van leer en geweervet. Mijn vader controleerde rekeningen en stelde vragen aan zijn assistent, een grijze Menadonese sergeant-majoor, die hem kortaf op correcte manier antwoordde, waarbij zijn houding, hoewel hij een kop kleiner was, iets beschermends uitdrukte.

Het was 1941. Batavia was nog een kleine stad. In Europa was het al oorlog. Nederland was bezet door de Duitse Wehrmacht. In China voerde Japan een meedogenloze veroveringsoorlog en weldra zou het Japanse leger een greep doen naar de grondstoffen en de olie van Zuidoost-Azië, dat wist iedereen.

Als kind van acht had ik daarvan weinig besef. Ik had ook weinig besef van de koloniale samenleving waarin ik verkeerde; ik was thuis in het land en tussen zijn bewoners. Het sprak allemaal vanzelf. Ik voelde me veilig.

Die middag stond ik in de deuropening van het kantoor van mijn vader en keek naar buiten. Mussen kwetterden in de dakgoot. Ik hoorde de stemmen van de twee mannen binnen. In de middaghitte stond de schildwacht bij de poort te dommelen. Hij zag er niet erg krijgshaftig uit, ondanks de klewang die aan zijn zijde hing en de karabijn die hij losjes in de hand hield. De tangsi leek wel een stil dorp, een soort kampong. De geur en de sfeer waren onmiskenbaar inlands, zoals we toen zeiden. Ondanks de stilte was het alsof de omgeving leefde in de trillende lucht, alsof er een onzichtbaar wezen aanwezig was, loom ademend als een rustende karbouw. Het had iets vertrouwds, maar er ging ook een licht sinistere dreiging van uit. 'Wat doe je, jong?' vroeg mijn vader. Ik haalde mijn schouders op. Als ik terugdenk aan dat moment realiseer ik me dat ik hem niet kon vertellen wat er in mij omging, zelfs al zou ik dat hebben gewild. Het is meer dan zestig jaar geleden. Het beeld staat mij glashelder voor ogen. De geur en de sfeer herinner ik mij als was het gisteren.

Mijn vader was dus intendance-officier en zodoende belast met de inkoop van alles wat het leger nodig had, van voedsel tot kleding, van ijzerwaren tot textiel, van schoeisel tot zeep. Hij had zaken te

doen met grote leveranciers. Dat waren altijd Chinezen. Met nieuwjaar en bij andere feestelijke gelegenheden stuurden ze dikwijls geschenken naar ons huis, zoals vuurwerk, snuisterijen, delicatessen of een doos vogelnestjes. Mijn vader accepteerde alleen kleine cadeaus. 'Het moet een grapje blijven,' vond hij.

Toen hij bevoornderd werd tot overste, kregen we 's avonds een prachtig opgetuigd en weelderig toebereid speenvarken op een enorme, kostbare zilveren schaal, versierd met veel gekalligrafeerde krullen. We lieten ons het biggetje goed smaken, tot nauw verholen afgrizen van de djongos, die als alle Soendanezen moslim was. De volgende dag stuurde mijn vader hem naar het kantoor van de Chi-nees in de benedenstad om de kolossale schaal terug te bezorgen. Een uurtje later kwam de djongos terug met nog steeds de schaal in zijn armen. Hij wist zich duidelijk geen raad met zijn figuur. 'De *tina* zegt dat er een misverstand is, toean,' zei hij met neergeslagen ogen en hij probeerde de schaal in mijn vaders handen te duwen. Maar die wist maar al te goed wat hij zich op de hals kon halen met dit soort geschenken. Ik geloof dat de schaal wel driemaal heen en weer is gegaan.

Ik kan niet zeggen dat er een militaire sfeer heerste bij ons thuis. Natuurlijk kwamen er wel collega-officieren – officieren, zeiden mijn ouders altijd – op bezoek, bij een kop thee of een *patije*, een borrel, in de late namiddag op het platje in de voortuin. Maar mijn ouders hadden ook veel burgerkennissen uit kringen van de ambtenarij en handel. Af en toe kwam er 's avonds een militaire ordonnans op de fiets iets brengen of ophalen, en op mijn vaders verjaardag brachten enkele inheemse soldaten hem soms een muzikaal eerbetoon. Door mijn moeder werden die beloond met een glas limonade.

De enige soldaat met wie ik veel in contact kwam, was een *spandri*, een oudere inlandse soldaat, die eigenlijk aan zijn pensioen toe was en die in de stal achter ons huis de twee paarden van mijn vader verzorgde. Ik kwam graag in de stal. Het rook er lekker en de oude man was voortdurend en zeer bedwaard doende met de dieren, die hij steeds toesprak op zachte toon, terwijl hoog in de balken de vleermuizen ritselden.

Mijn vader was een fanatiek ruiter. Hij begon elke dag met een uur paardrijden. Dan stond in de ochtendschemering de stalknecht opzij van het huis klaar met aan de hand een paard dat ongedurig het hoofd schudde en met de hoeven over de stenen van de straat schraapte. Na het rijden was het paard nat van het zweet en schuimde het rond het bit. Soms had het striemen in de flank met bloeddruppels die opwelden uit zijn vacht. Het was ongehoorzaam geweest en had een paar keer geweigerd te springen. En daarmee moest je bij mijn vader, die een rechtlijnig man was, niet aankomen. De stalknecht zei niets maar klakte met de tong en ik zag de tere oren van het dier trillen en trekken.

Mijn vader begon in 1917 op twintigjarige leeftijd als tweede luitenant zijn carrière in het KNIL. De reis naar Indië had lang geduurd: vanwege het gevaar van Duitse onderzeeboten in de zuidelijke Atlantische Oceaan was de reis via de Verenigde Staten gegaan, met de trein van New York naar San Francisco, en vandaar per boot naar Batavia. Hij arriveerde in het land waar hij in 1896 werd geboren, op het moment dat het KNIL in de laatste fase van een veranderingsproces verkeerde. Dat was geen bewuste beleidswijziging of geplande reorganisatie. Het Indische leger werd geleidelijk van een zelfbewuste, actief-agerende krijgsmacht tot een politieleger, dat zich vooral bezighield met het bewaren van orde en rust, als hulpkracht van de civiele autoriteiten. Ik weet niet of mijn vader zich van deze verandering, die zich immers gaandeweg en als het ware sluipenderwijs voltrok, bewust was. Hij sprak er nooit over. Ook later heb ik eigenlijk nooit geweten hoe hij dacht over zijn werk in die legerorganisatie, die bijna altijd omstreden was en die, dat kan je wel zeggen, geen gewone krijgsmacht was.

Mijn grootvader – mijn vaders vader – was ook KNIL-officier. Hij had zich in 1879 op vijftienjarige leeftijd aangemeld bij het Instructie Bataljon te Kampen. In 1885 kwam hij als tweede luitenant in Nederlands-Indië. Zijn dienstverband duurde tot 1911, toen hij als luitenant-kolonel ontslag nam.

In maart 1946 ‘repatrieerde’ ik met mijn ouders uit Nederlands-Indië. We vonden onderdak bij mijn grootouders in Wassenaar, waar

we de eerste maanden van ons verblijf in Nederland doorbrachten. Ik beleefde daar voor het eerst de Hollandse seizoenen en ik genoot ervan. In 1947 verhuisde ons gezin naar Amsterdam; in Wassenaar kwam ik nog maar zelden.

De jaren gingen voorbij. Ik dacht niet vaak aan mijn koloniale jeugd, hoewel ik daaraan prettige herinneringen heb. En ik dacht al bijna nooit aan het KNIL, al had ik soms een vaag onbehagen over de wijze waarop hierover in de publieke opinie werd gesproken, geschreven en geoordeeld. Het was de tijd dat men in Nederland met een zekere gêne terugkeek op het imperialistische optreden in de Indische archipel in de negentiende en twintigste eeuw. Soms was het alsof aan het KNIL zich alle onbehagen en schuldgevoel, alle wrok en rancune over de koloniale geschiedenis hechte. Het zinde me bovendien niet erg dat in sommige publicaties het tragische en beschamende verloop van de dekolonisatie leek te worden toegeschreven aan het koloniale leger, alsof dat hiervan de schuld droeg in plaats van de bekrompen dorpspolitici die in Nederland het beleid bepaalden. Het KNIL voerde die oorlogen omdat het daartoe de opdracht kreeg van het Nederlandse kabinet, zo was het en niet anders.

In de loop der jaren verschenen enkele gedenkschriften en foto-boeken over dit leger. Hoewel ze nuttige informatie verschaften, lieten ook die vaak een onbevredigd gevoel bij me achter. Ze zijn meestal geschreven door insiders, waardoor dikwijls een hinderlijke ouwe-jongens-krentenbrood-sfeer in de tekst is geslopen. Goed of slecht, hoe was het er nu eigenlijk echt? dacht ik dan.

Dertig jaar later moest ik op een dag voor mijn werk in Den Haag zijn. Op de terugweg naar Amsterdam sloeg ik in een opwelling bij het viaduct van Marlot linksaf en reed naar het oude huis. Opa woonde er niet meer; hij was al geruime tijd overleden. In het huis woonde nu een van zijn dochters. Het was er kleiner dan ik mij herinnerde. Ik kreeg een kop thee, praatte wat met mijn tante en keek licht geroerd naar de serre, de keuken, het trappenhuis en het zolderkamerkje, waar ik, dik ingepakt onder de dekens, met verwondering naar de ijsbloemen op de ruijtes van het zolderraam had gestaard.

Ondanks hartelijk aandringen van mijn tante bleef ik niet lang. Terwijl ik mijn jas aantrok, vertelde ze dat ze onlangs de zolder had opgeruimd. ‘Heb jij hiervoor soms belangstelling?’ vroeg ze en liet me een cahier zien met een roodbruine kalf, en een zwart aantekeningboekje van zakformaat.

Het cahier bevat autobiografische gegevens van mijn grootvader. In het zwarte boekje staan aantekeningen die hij in 1910 maakte tijdens een expeditie van tien weken in het binnenland van Noord-oost-Borneo. Het zijn feitelijke getuigenissen van zijn lotgevallen en van zijn carrière. Dat was andere koek dan het rustige, bijna civiele leven dat ik met mijn ouders in Batavia had gekend. Als je zijn loopbaan overziet, word je getroffen door de uiteenlopende werkzaamheden die mijn grootvader moest verrichten. De voortdurende overplaatsingen naar allerlei uithoeken en afgelegen plekken van het uitgestrekte gebied brachten hem en zijn gezin veel ongemak. Vaak waren er schoolproblemen voor de kinderen; op sommige afgelegen plaatsen bestond er zelfs geen lagere school. Soms werd hij langdurig gescheiden van zijn geliefden, en dat was een echte scheiding, want de verbindingen, als ze al bestonden, waren erg traag. Hij klaagt er niet over en hij heeft er nooit commentaar op. Nergens wijdt hij ook maar een letter aan ‘de politiek’ of aan ‘het beleid’. Het lijkt alsof het volstrekt irrelevant voor hem was of er nu wel of niet een Ethische Politiek – of enig ander beleid – in de Tweede Kamer werd atgekondigd.

Zoals gezegd, groeide ik niet op in een zeer militaire sfeer. Mijn ouders leidden een rustig, bijna burgerlijk bestaan dat niet veel afweek van het leven van de meeste andere Europeanen in de steden van Java. Maar mijn vader en grootvader waren wél jarenlang beroepsficier in dit vreemdelingenlegioen. En deze troep was altijd een nietsontziend beroepsleger geweest, dat barbaars kon optreden. Mijn vader was bepaald geen ijzervreter en mijn grootvader was een zachtmoedig mens. Beiden waren hoogstaande mannen. Mijn grootmoeder was, zo las ik, de dochter van een Duitse kolonel in Indische dienst. Twee oudooms, jongere broers van mijn grootvader, waren ook ‘als koloniaal naar Java’ gegaan. Ze hadden een of twee con-

tractperiodes van zes jaar gediend als gewoon fuselier, dus in het hart van de troep.

Mijn familie, mijn achtergrond is onmiskenbaar verbonden met de *Kompenie*, zoals de inheemse bevolking het koloniale leger noemde. Gaandeweg groeide dit besef. Ik werd steeds meer geboeid door het KNIL en ik begon me af te vragen wat voor leven opa daar en toen eigenlijk had geleid. Hoe leefden en werkten de Europese en inheemse fuseliers met elkaar? Hoe was het dagelijks bestaan van hun vrouwen en kinderen? Wat dachten de officieren van hun soldaten? Hoe was het om in een ruwe tijd in dit ruwe beroepsleger te dienen?

In 1885, het jaar dat mijn grootvader zijn werk als officier begon, verkeerde het KNIL in een diepe crisis. De oorlog in Aïjeh sleepte zich al twaalf jaar voort en had niet tot een stabiele situatie geleid. Integendeel, hij sloopte geld, kostte per jaar meer dan tweeduizend mannen het leven en had de moraal en het moreel van het leger verwoest. Mijn grootvader diende ook een tijd in Aïjeh. Een paar jaar later brak het tijdvak van het actieve, agressieve Nederlandse imperialisme aan. In een kleine vijftienvintig jaar werd de hele archipel veroverd, bezet en onderworpen. In 1911 – het jaar dat mijn grootvader de dienst verliet – was de creatie van de kolonie Nederlands-Indië vrijwel voltooid.

Precies in dit tijdvak, van 1885 tot 1911, viel dus de carrière van mijn grootvader. Hij schrijft daarover in nuchtere woorden. Hij deed gewoon zijn werk in de hitte, de modder en het zweet van de militaire praktijk – zoals de opvatting in die dagen was.

Als ik zijn memoires en aantekeningen lees, sta ik weer in die deuropening van mijn vaders kantoor in de tangsi en voel ik opnieuw die vreemde fascinatie, die mengeling van afkeer en affectie, van warmte en weerzin. Het is als het ware een blik in een vreemde wereld, waarin mensen hebben geleefd en geleden en waarin ze ongelukkig zijn geweest en verdriet hebben gehad, en hopelijk ook momenten van plezier of misschien zelfs van kort geluk. Het was een maatschappij in een koloniale maatschappij.

Die wereld wil ik beschrijven. Het is de wereld van het KNIL op z'n knijst, in de decennia rond 1900, toen het het meest KNIL was.

Werving en overtocht

NAAR JAVA

1885

Mijn grootvader was zes jaar oud toen zijn vader, die beroepsofficier was, in 1869 stierf. Zijn moeder bleef als kapiteinsweduwe achter met zes kinderen. Ze kreeg een heel klein pensioen, zoals dat in die tijd gebruikelijk was. Ze kon het allemaal niet goed aan; een aantal keren werd ze als zenuwpatiënt opgenomen in een gesticht. De kinderen werden dan ondergebracht bij familieleden of geplaatst in een ‘bestedelingenhuis’, een eufemisme voor armenhuis. In de perioden dat zijn moeder wél in staat was de huishouding te doen, werd het gezin, zoals mijn grootvader schrijft, opgenomen in enkele liefdadigheidsfondsen ‘welke bedoelden steun te verlenen aan onbemiddelde gezinnen uit den beschaafden stand:

‘Mijn jeugd was zwaar’, noteert hij, ‘en de ontwikkeling was door slecht en onregelmatig onderwijs onvoldoende en de voeding liet te wensen over’. Hij constateert dit alles in nuchtere bewoordingen, zonder een spoor van zelfbeklag of verongelijkheid. Zo stond hij kennelijk in het leven. ‘Het is begrijpelijk’, gaat hij verder, ‘dat getracht moest worden het gezin kleiner te maken’. De oplossing lag voor de hand: naar Java.

Bij het Instructie Bataljon te Kampen werden sinds 1850 volontairs opgeleid tot korporaal en onderofficier voor het Indische leger. Het bood tevens de mogelijkheid om direct na de onderofficiersopleiding via een aantal cursussen en de zogenaemde Hoofdcursus het exa-

men te doen voor de officiersrang in dit leger. Met die bedoeling meldde mijn grootvader zich op 1 april 1879 aan de kazernepoort in Kampen. Hij was vijftien jaar en hij had zes bonte zakdoeken, drie borstrokken en een schrijfmep bij zich. Bij de keuring bleek hij 1,53 meter lang te zijn, eigenlijk twee centimeter te klein. Maar sinds 1873 waren in Ajiëh duizenden mannen omgekomen – gesneuveld is een te groot woord, de meeste waren gecrepeerd door de cholera – en er dreigde een tekort aan manschappen. De autoriteiten knepen dus een oogje toe; over die twee centimeter werd niet moeilijk gedaan.

Ik denk niet dat mijn grootvader toen ook maar één gedachte heeft gewijld aan de aard van de soldaten aan wie hij later leiding zou moeten geven. De tijdgenoten wisten dat echter maar al te goed. In de negentiende eeuw zei men 'hij gaat naar Java' over een man die zich had aangemeld voor het leger in Indië. Er werd bedoeld: hij is een verloren man. Een 'koloniaal' herinnert zich:

Mijn moeder vond het erg dat ik naar Indië ging, mijn zuster ook.

Kort voordat ik vertrok, ben ik nog thuis geweest, in mijn uniform.

Mijn oude heer zei: 'Wat ga jij doen?' Ik zei: 'Ik heb getekend voor de knil.' 'Zo,' zegt hij, 'pak uit, of de deur uit.' Nou, daar ging ik.

Ook op Java had de lokale bevolking weinig illusies over de militaire dienst bij de Hollanders. *Menjoewal kepala* werd het genoemd, je hoofd verkopen. Overal in de archipel wordt het hoofd gezien als de zetel van de menselijke zielenkraacht. Je ziel verkopen aan de Kompenie, betekende het dus. Het KNIL was toevluchtsoord voor wanhopigen en verschoppelingen, voor de uitgeworpenen van de maatschappij.

Al vanaf 1815 verbood de Grondwet het zenden van dienstplichtigen naar de koloniën. Het kostte veel moeite om voldoende vrijwilligers in koloniale dienst te krijgen. Lange tijd was Harderwijk, ook wel 'het gootgat van Europa' genoemd, de plaats waar de Europese vrijwilligers voor de koloniale dienst werden aangeworven. Na een summiere militaire opleiding werden zij vandaar naar Nederlands-Indië gestuurd. Jaarlijks waren er ongeveer tweeduizend man nodig.

Dit streefgetal werd nooit gehaald. Tot de twintigste eeuw vertrokken jaarlijks vijftien- à zestiehonderd manschappen uit Harderwijk.

Vanaf 1830 wierf men zelfs soldaten in de Goudkust, het tegenwoordige Ghana, dat toen in Nederlands bezit was. Deze 'natuurkinderen', zoals ze waardierend werden genoemd, bleken uitstekende soldaten te zijn. Ze kregen dan ook een hogere soldij dan de inlandse soldaten, schoeisel (ook dat was uitzonderlijk), en Europees voedsel. *Belanda hitam*, zwarte Hollanders, werden ze genoemd door hun bruine maten. Maar ook deze werwing liep niet erg vlot en toen deze bron in 1870 opdroogde omdat Ghana werd afgestaan aan de Engelsen, waren er in totaal slechts drieduizend Afrikanen aangenaam. Tot de dag van vandaag wonen hun afstammelingen niet alleen op Java, bij Semarang en Poerworedjo, maar ook in Nederland. Een afstammeling van een Ghanese soldaat vertelt:

In onze stad [Poerworedjo] woonde een groot aantal families met een deels Afrikaanse achtergrond. In het verre verleden waren er namelijk Afrikanen door het knil geworden [...]. Het verhaal ging dat de Nederlandse Koning deze groep, na hun diensttijd, een stuk land bij Poerworedjo in pacht gaf. Zo ontstond de Afrikaner wijk. In de wijk kwamen typische achternamen voor: Behalve Kamp en Recht woonden de families Klink, Land, Beeld en Zeil er al generaties. De ambtenaren die vroeger de namen van hun voorouders hadden vastgelegd, hielden er waarschijnlijk bijzondere methodes op na. Ze keken even uit het raam, naar iets of iemand waar hun oog op viel, en zeiden dan: 'Vanaf vandaag heet u meneer Hou!'

In 1870 werd serieuus overwogen om Japanners aan te werven. Men herinnerde zich dat de VOC goede ervaringen had gehad met Japanse soldaten: over hun militaire kwaliteiten en vooral hun loyaliteit en trouw werd hoog opgegeven. Helas is dit plan niet doorgegaan. Ik zou dat weleens meegemaakt willen hebben bij het begin van de Pacific-oorlog in 1942: Nederlands-Indië verdedigd door Japanse soldaten tegen de keizerlijke legers van Nippon.